

Катарина Митровић

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет, Београд - Србија
e-mail: katmit035@gmail.com

БЕНЕДИКТИНЦИ У ВИЗАНТИЈСКОМ КОТОРУ*

Апстракт: У раду се говори о околностима које су условиле долазак бенедиктинаца на подручје Бококоторског залива. У периоду од 9. до друге половине 11. века бележи се знатно присуство овог реда у Тиватском заливу, где је, поред манастира св. Михаила на Превлаци, основано још неколико мањих монашких настамби. Такође, говори се и о два манастира на територији под византијском влашћу, од којих се један налазио на прилазима Котору, а други у самом граду. Бенедиктинци су, свакако, играли важну улогу у процесима хришћанизације словенског становништва, дајући извесног доприноса развоју документарне писмености, књижевном и уметничком стваралитву и просветној делатности у Котору, једном од важних центара теме Далмације, као и у граничном појасу под влашћу травунијских и дукљанских кнезова.

Кључне речи: бенедиктинци, опатије и монашке настамбе, Котор, Тиватски залив, византијска управа, тема Далмација, хришћанизација, словенско становништво, дистрикт, аграрно подручје

Оснивање најстаријих бенедиктинских манастира на источној јадранској обали пада у другу половину 9. века. Доласку монаха реда св. Бенедикта погодиле су опште политичке и црквене прилике изазване нападима Сарацена и успешним настојањима цара Василија I Македонца (867–886) да успостави контролу над јужном Италијом и јадранским акваторијем, што је допринело снажењу византијског утицаја и на источној обали, о чему сведочи датост да је архонтија Далмација управо 70-их година 9. века подигнута на ранг теме¹. Византијски утицај није био ограничен искључиво на приморске градове и острва, већ се постепено ширио према областима у залеђу које су настањивали Словени². Почев од Николе I (858–867), папе су енергично заступале идеју универзализма римске цркве. Такав став удружен са догматским размимоилажењима („filioque“) довео је до сукоба са цариградским

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку* (ев. бр. 177010).

1 Енергична акција Василија I уперена против Сарацена и франачког владара Лудовика II, коју је спроводио искусни војсковођа Нићифор Фока, резултирала је учвршћивањем византијске власти над јужном Италијом. Беневентански кнез прихватио је византијски протекторат 873. године. Исто су учинили и грађани Барија 876. убрзо после смрти Лудовика II, Острогорски 1959, 234. О теми Далмацији в. Ферлуга 1957, 68–86.

2 Ферлуга 1971, 75–107.

патријархом и до раскола познатог под називом Фотијева шизма³. Василије I је посебно на почетку своје владавине одржавао добре односе са Апостолском столицом, што је ишло на руку настојањима Хадријана II (867–872) и Јована VIII (872–882) да ојачају утицај римске цркве на источној јадранској обали, будући да је Далмација још вољом иконоборачког цара Константина V (741–775) стављена под јурисдикцију Цариградске патријаршије⁴. Напори Апостолске столице напослетку су уродили плодом, тако да је одлукама сплитских сабора из 925. и 928. године Далмација и званично враћена под окриље римске цркве⁵.

Неприлике са којима су се бенедиктинци у јужној Италији суочавали почев од 40-их година 9. века нагониле су их да спас потраже у безбеднијим крајевима⁶. Источна јадранска обала, посебно од времена цара Василија I, представљала је погодно тле за оснивање нових манастира и ширење активности карактеристичних за овај монашки ред. Упркос бројним тешкоћама и искушењима којима су били изложени још од времена Јустинијана I (527–565), византијски градови успели су да током протекла три века очувају позноантичко културно наслеђе и учврсте црквену организацију. На аграрна подручја која су им гравитирала постепено се насељавало словенско становништво, које још увек није било у већој мери христјанизовано⁷. Мишљење према коме се покрштавање Срба и Хрвата није одвијало у склопу масовних, добро припремљених и вешто координисаних мисионарских подухвата⁸, као и став да монаштво генерално није играло пресудну улогу у покрштавању словенског становништва⁹, свакако имају утемељења када су у питању шири простори Балканског полуострва. Прилике су биле унеколико другачије у непосредном окружењу византијских административних центара, било да се радило о првобитним градским дистриктима или је у питању било подручје под контролом и фактичком влашћу словенских поглавара. Будући да су бенедиктинци познати као јеванђелизатори великих делова Европе настањених германским и словенским народима, нема разлога за сумњу да им је одређена мисионарска делатност била својствена и у Далмацији, као и у крајевима јужно од Дубровника. Бенедиктинске опатије и мање настамбе су се избором места на којима су подизане, својим изгледом, начином привређивања и животним навикама монаха добро уклапале у свет словенског села. Премда ће размере и карактер тих утицаја и међусобних прожимања у многим сегментима заувек остати несазнатљиви, то не умањује њихов суштински значај за развој микросвета који је готово неприметно егзистирао у сенци византијских градова. Уосталом, вишедеценијска истраживања различитих

3 Острогорски 1959, 223–224, 228–229, 231, 234–235; *Storia del cristianesimo. Il medioevo*, 181–185 (M. Gallina); Станковић 2003, 53–70. О патријарху Фотију још v. Василиадис 2003.

4 Цариградској патријаршији тада су потчињене и области у јужној Италији – Калабрија и Сицилија, Острогорски 1959, 178.

5 Акти сплитских сабора Kostrenčić 1967, 30–33 (№ 23), 35–36 (№ 25), 36–38 (№ 26), 38–39 (№ 27). Cf. Живковић 2004, 107–130. са прегледом старије литературе.

6 Бенедиктински манастири у јужној Италији били су пуне четири деценије изложени нападима Сарацена и других разбојничких банди, што је кулминирало освајањем Монтекасина почетком септембра 883. године. Сарацени су манастир темељно опљчкали, док су опата Бертарија и неколицину монаха масакрирали. Преживели бенедиктинци су се склонили у Теано код Капуе, али је тамошњи манастир после неколико година изгорео у великом пожару, Gattola 1733, 67–68; Novak 1920, 3–4; Gobry 1999, 110, 123–125.

7 О односима византијских градова и словенских досељеника v. Goldstein 1992, 83–111.

8 Максимовић 1996, 166.

9 *Историја Црне Горе I*, 358–359 (Ј. Ковачевић).

локалитета на подручју Бара навела су Павла Мијовића на закључак да су управо бенедиктинци подстакли извођење мелирационих радова који су Барско поље претворили у тле погодно за узгој многих пољопривредних култура¹⁰.

Оснивање бенедиктинских манастира у непосредном суседству византијских градова, у понеким случајевима чак унутар градских бедема, било је у складу са намерама Апостолске столице да ојача своје позиције на источној обали Јадрана. Данас је тешко рећи у којој мери је кретање бенедиктинаца између две јадранске обале било надгледано из Рима, али је потпуно извесно да се оно уклапало у шире планове папске политике. Бенедиктинцима је у новој средини био намењен важан задатак – християнизација словенског становништва у Приморју. Примање хришћанства било је предуслов прихватања политичких, друштвених и културних модела који су се ширили из ојачалих центара византијске управе. Поред представника византијских власти, долазак бенедиктинских заједница и оснивање манастира подржавали су и представници градског патрицијата, као и словенски владари¹¹.

Правило св. Бенедикта готово да није придавало значаја етничком и социјалном пореклу чланова заједнице¹². Стога су оснивачи најстаријих бенедиктинских манастира у Далмацији и крајевима јужно од Дубровника били Италијани, Лангобарди и припадници других етничких скупина које су у то доба насељавале јужну Италију. Њима су се убрзо, могуће већ у следећој генерацији, придружили људи домаћег порекла, најпре Романи, а потом, у све већем броју, Словени, и нешто касније, Албанци. Језичке разлике готово извесно нису представљале већи проблем, будући да су још од средине 7. века многи житељи јужне Италије, захваљујући интензивним везама са Словенима, били упознати и са њиховим језиком, о чему сведочи добро позната приповест о Родоалду, војном заповеднику у служби младог беневетанског војводе Ајона, коју преноси Павле Ђакон у делу *Historia Langobardorum*. Према наводима славног лангобардског историографа, Родоалд се Словенима, који су 643. године напали град Сипонт, у пресудном тренутку обратио на њиховом језику¹³. Поред тога, присуство словенских скупина у појединим крајевима јужне Италије могуће је пратити још од 7/8. века, о чему сведочи богата ономастичка грађа (топонимија и антропонимија)¹⁴. Међу бенедиктинцима који су први дошли у крајеве око Котора сасвим извесно било је и оних који су разумевали словенски језик, а не треба одбацити ни могућност да су неки од њих били словенског порекла.

10 Мјјовић 1995, 99.

11 Примери су бројни те ћемо навести само неке од најупечатљивијих. Тако је задарски приор Андрија тестаментом из децембра 918. године манастиру св. Кршевана оставио земљишне поседе стечене куповином, слуге и слушкиње, стотину оваца, печу свиле и један прекривач, Kostrenčić 1967, 27 (№ 21). Године 1122. дубровачки патрициј Савин (Гундулић?) поклонио је Монтекасиноу две сребрне посуде тешке око девет либара са молбом да се из расадника бенедиктинског монаштва пошаљу људи који би помогли ширење овог реда у Далмацији. Пошто је на његов захтев одговорено позитивно, Савин је приспелим бенедиктинцима даровао цркву св. Марије у Рожату са припадајућим поседима, *Leonis Marsicani et Petri Diaconi Chronica monasterii Casienensis*, 803. О цркви св. Марије у Рожату v. Ostojić 1964, 432–435. Хрватски краљ Петар Крешимир IV је у два наврата 1060/62. године даривао манастир св. Томе у Биограду у коме у живеле бенедиктинке на челу са опатицом Дабрицом, Kostrenčić 1967, 96–97 (№ 68), 97–98 (№ 69).

12 „Non convertenti ex servitio praeponatur ingenuus, nisi alia rationabilis causa existat“, *Redovnička pravila*, 255 (cap. 2).

13 Антоновић 2007, 76–77.

14 Čulić 2009, 139–174.

У крајевима јужно од Дубровника, присуство бенедиктинаца забележено је веома рано, већ у другој половини 9. века, на подручју Боке которске. Свети Михаило на Превлаци представљао је стожер њиховог окупљања. Одатле су прилежно ширили свој утицај током наредна два столећа. У тренутку када су бенедиктинци дошли на Превлаку, подручје Тиватског залива било је изван градског дистрикта, односно територије под византијском влашћу, тј. налазило се у граничном појасу који је делио српске области Травунију и Дукљу¹⁵. У исто време или неку деценију касније бенедиктинци су подигли и два манастира у византијском Котору – Светог Петра, на прилазима граду, и Светог Михаила, унутар бедема. Овакав распоред манастира омогућио им је одржавање стабилних веза са црквеним и световним структурама у граду и интензивно деловање међу словенским становништвом изван територије под непосредном контролом градских власти¹⁶. Ширење бенедиктинског реда на источној јадранској обали, самим тим и у потоњим зетским и албанским странама, стајало је у тесној вези са променама у карактеру и интензитету византијске власти. Котор је представљао важан центар теме Далмације, стога не чуди околност да су се бенедиктинци најпре појавили у његовој околини, док су Бар, Улцињ и Љеш једноставно били *кастели Драча*¹⁷, у привредном и културном погледу, већ тада у заостатку за северним суседом. Њихов продор у правцу југа био је у прво време отежан деловањем Драчке митрополије, која је постојано бранила своје позиције како у прибрежним зонама тако и у унутрашњости¹⁸. Знатније присуство бенедиктинаца јужно од Будве било је могуће тек од друге половине 11. столећа, тј. од времена успона Дукље под Војиславом, Михаилом и Бодином, што је знатно изменило политичке прилике у том делу Приморја¹⁹. О наклоности дукљанских владара према бенедиктинском реду сведочи њихова одлука да се сахрањују у манастиру светих Срђа и Вакха на Бојани²⁰. Осим тога, деловање

15 Према традицији актуелној средином 13. столећа, Котор је Превлаку стекао даровницом дукљанског краља Ђорђа, сина Бодиновог, из 1115. године, Smičiklas 1906, 423–424 (№ 367). Детаљно о овом питању в. Антоновић 2003, 200–205.

16 Микротопонимија Бокототорског залива, појава веома дугог трајања, показује да су се романски називи најдуже задржали дуж саме морске обале, док на падинама околних брда преовладавају словенска имена локалитета, што сведочи о етничким приликама у дужем раздобљу и правцима продирања словенског становништва, Čulić 2009, 45–78. Данас ишчезли локалитет *Magarisium* у области Столива, забележен у најстаријим судско-нотарским књигама, сведочи да се тај део Врмца налазио под влашћу словенских поглавара, те да су на њему постојали виногради и други поседи житеља раносредњовековног Котора, који су за њихово слободно уживање плаћали данак - могориш, Синдик 1954–1955, 112–114.

17 *Византијски извори II*, 34 п. 107.

18 Калић 1979, 30–32; Живковић 2004, 150–151. Cf. Ферлуга 1986, 65–130.

19 Бенедиктинци су у Будву приспели по свему судећи већ у другој половини 9. века. У западном делу града затекли су цркву св. Марије на Рту (*Santa Maria in Punta*), коју су још 840. године подигла двојица браће, чија нам имена нису сачувана, и претворили је у свој манастир. Могуће да је ова испрва обична градска црква у време њиховог доласка била у рушевинама или тешко оштећена, будући да је Будва 840/1. била изложена нападу сараценског бродовља. Град се веома споро опорављао од разарања, тако да су бенедиктинци извесно дали подстицаја консолидовању црквених прилика. Фрагменти ктиторског натписа о подизању Свете Марије пронађени су на унутрашњој страни северног зида цркве, Ковачевић 1956, 4–8; *Писци средњовековног латинитета*, 32.

20 Писац *Барског родослова* наводи да је *monasterium sanctorum martyrum Sergii et Vachi* представљао маузолеј дукљанских краљева Михаила, Бодина, Владимира и Градихне, *Ljetopis pora Dukljanina*, 95, 99, 100, 104; *Gesta regum Sclavorum I*, 160, 161, 168, 169, 172, 173, 180, 181.

бenedиктинаца је сасвим извесно ишло на руку Михаиловим и Бодиновим настојањима да на подручју дукљанске државе створе чврсту црквену организацију – Барску митрополију, која је основана, вероватно, 80-их година 11. столећа²¹.

Свети Михаило Превлачки и околне настамбе

Бенедиктинци су свесно бирали места са јаким култним традицијама на којима су у тренутку њиховог доласка били видљиви остаци сакралних грађевина и цеметеријалних комплекса из ранијих, чак и предхришћанских времена²². Поред тога, опатије су подизане у сликовитим пределима окруженим обрадивим земљиштем, воћњацима, виноградима, гајевима, понекад чак на ободима великих шума. Будући да је акватички симболизам играо важну улогу у њиховом поимању света, бенедиктинци су се намерно досељавали у места на обалама река, језера и мора, понекад су за своја станишта бирали острва. Близина извора била је неопходна из крајње практичних разлога, али не треба занемарити ни дубоки симболички смисао текуће воде коју одликују ијатричка и пурификаторска својства²³. Међутим, потреба за сепарацијом у односу на *mundus* у случају бенедиктинског монаштва више је привидна него стварна, будући да су опатије одржавале интензивне везе са околним аграрним подручјима. Стога су, упркос извесној аури изолованости, манастири обично подизани недалеко од урбаних центара и важних копнених и поморских саобраћајница²⁴.

Географски и климатски услови полуострва Превлака у потпуности су одговарали резонима којима су се руководили бенедиктинци приликом избора места за подизање манастира²⁵. Ово полуострво, дуго око 300 m и широко око 200 m, које се за време високе плиме повремено претварало у острво, будући да је за копно везано само танким земљаним насипом, од давнина је било привлачно за насељавање захваљујући благој клими, доброј осунчаности, постојању земљишта погодног за узгој маслина и винове лозе, те плодног грбаљског поља у залеђу. Такође, постоји могућност да су оближње солане, познате из каснијих времена, подигли и користили већ бенедиктинци. Остаци римске *villae maritimae*, која је обухватала подручје читавог полуотока, потичу из I века нове ере. Осећај изолованости пружала је датост да је манастир са морске стране био теже уочљив, барем у први мах, будући да су га заклањале издужене форме острва Свети Габријел.

Бенедиктинци су на Превлаци, поред римских налаза, затекли и остатке сакралне грађевине из 6. века, подигнуте вероватно у доба замашних градитељских подухвата Јустинијана I. Радило се о тробродној базилици од које је *in situ* сачуван само северни зид. Црква је, по свему судећи, страдала током словенско-аварског напада на приморске области средином друге деценије 7. века. Новопридошли монаси су за потребе своје заједнице саградили тробродну базилику која се на источној страни завршавала трима апсидама од којих је средња – полукружног облика са унутрашње и спољне стране – била највећа. Средишњи брод је од бочних

21 О оснивању Барске архиепископије v. Калић 1979, 45–48.

22 Јован Ковачевић је давно запазио да су бенедиктинци преузимали цркве у жупским пределима, намењене већем броју верника из неколико села, и око њих подизали манастирске комплексе, *Историја Црне Горе I*, 355–356 (Ј. Ковачевић).

23 Elijade 2004, 95–99.

24 Cf. Badurina 1978, 131–134; Šišić 2001, 397–426 са прегледом литературе.

25 Превлака се у латинским и италијанским изворима помиње у дословном преводу *Traiectus* или *Tumba*, тј. *Tomba* у значењу „брежуљак“ од латинског *tumulus*.

бродова био одвојен зиданим ступцима спојеним полукружним луковима, о чему сведоче остаци пиластара. Црква је грађена од тесаних камених квадера локалне провенијенције уз употребу малтера. Сразмерно танки зидови упућују на закључак да је кровна конструкција била дрвена. Црква је била солидних димензија - дужине преко 20 m и ширине око 13 m. Узоре треба тражити у бенедиктинским црквама подизаним на подручју Апулије у приближно исто време. Са ове црквене грађевине потиче парапетна плоча, део олтарске преграде са приказом лава у горњем, стилизованим биљним орнаментима у доњем делу, и трочланом лозицом која уоквирује читаву композицију, један од најрепрезентативнијих примерака прероманичке пластике на овим просторима, као и три фрагмента греде са латинским натписима и фрагмент циборијума. Такође је пронађен фрагмент натписа у коме се помиње опат – *ad hono ... ri abbatis*.²⁶

Опсежна археолошка ископавања вршена последњих година потврдила су да се радило о манастирском комплексу знатних размера који је запремао велики простор. Састојао се од квалитетно зиданих зграда које су сасвим извесно служиле за становање и као радионице, оставе и стаје, тј. имале су прецизну економску намену. Такође је установљено да је манастирски комплекс имао најмање један велики пирг, док су уз јужну апсиду цркве откривени остаци звоника. Уз то су пронађени веома стари фрагменти живописа, али није извесно да ли они потичу са базилике из 6. века или припадају бенедиктинској цркви. Археолошки материјал могуће је пратити до отприлике 60-их година 11. века, после чега постоје прилично сигурне индикације да је манастир запуство²⁷.

Манастир на Превлаци био је посвећен св. арханђелу Михаилу, предводнику небеских војски, заштитнику од ратних недаћа и елементарних непогода, тауматургу који уз помоћ воде лечи и ослобађа од греха, психопомпу који у смртном часу преузима бригу о људским душама пратећи их приликом преласка из једног у други облик егзистенције. Избор патрона није био случајан. Бенедиктинци у јужној Италији су врло рано пригрлили овај култ захваљујући утицају гласовитог светилишта на Монте Гаргану. Дуж ходочасничког пута који је од Беневента водио према Монте Гаргану, тзв. *Via Sacra Langobardorum*, постојало је више бенедиктинских манастира, чиме је овај монашки ред узео активног удела у тумачењу и ширењу култа св. арханђела Михаила. Због побројаних особина небески архистратиг морао је бити близак поклоницима древне словенске религије и тек покрштеним становницима села на прилазима византијском Котору, међу којима су бенедиктинци обављали мисионарску делатност²⁸.

Тако је Свети Михаило представљао сакрализован простор унутар аграрног подручја сачињеног од простране грбальске равнице и обронака Врмца и Луштице који уоквирују воде Тиватског залива. У време интензивног деловања бенедиктинаца, од 9. до друге половине 11. века, ово подручје је, по свој прилици, било релативно добро насељено. Радило се, као што је већ истакнуто, о граничном појасу између Травуније и Дукље, под влашћу српских кнежева, који је гравитирао ка византијском Котору, што је мисионарским подухватима бенедиктинаца давало посебну тежину и утицало на

26 Кораћ 2001, 135–170. Рад је настао на основу резултата добијених током првих археолошких истраживања вршених у јесен 1956. и 1957. године. Накнадна истраживања у многоме су модификовала изнете закључке.

27 Усмено саопштење мр Младена Загарчанина, кустоса Завичајног музеја у Бару, коме се овом приликом срдечно захваљујем на пруженој помоћи.

28 О светилишту на Монте Гаргану v. Piemontese 1999.

њихов карактер и интензитет. Полазећи од Светог Михаила, бенедиктинци су дуж обала Тиватског залива постепено ширили мрежу својих настамби, које су сасвим извесно лагано преузимале улогу парохијских цркава. Пада у очи да су ова монашка станишта подизана на стратешким пунктовима са којих је било могуће контролисати пловни пут од Кумборског рата до улаза у Которски залив.

У време о коме говоримо, на суседном острву Свети Габријел, постојала је црква посвећена св. арханђелу Гаврилу, доносиоцу благих вести. У писаним изворима ова црква се помиње само једном и то у *Летопису попа Дукљанина*. У питању је чувена приповест о убиству травунијског кнеза Драгимира, стрица Јована Владимира, које се одиграло око 1018. године. Починили су га Которани за време гозбе управо на овом острву. Бежећи пред њиховим вероломством, кнез Драгимир се склонио у цркву св. арханђела Гаврила у којој је и убијен, док је храм тешко оштећен²⁹. Археолошка истраживања нису вршена, тако да није позната ни приближна локација поменуте цркве. Она је по свој прилици заиста постојала будући да је читав локалитет носио име Свети Габријел, све до средине 15. столећа. Од времена млетачке владавине острво се назива Свети Марко стога што су се на њему налазиле парцеле у власништву которске цркве св. Марка³⁰. Црква св. Гаврила била је блиско повезана са манастиром св. Михаила, на шта указује и њена посвета која више него јасно алудира управо на бенедиктинске традиције. С обзиром на њен изоловани положај на острву, мало је вероватно да је црква св. Гаврила била парохијска. Уз њу су се могле налазити зграде које су служиле за смештај и боравак бенедиктинаца из оближњег Светог Михаила.

У писму папе Климента VI упућеном Стефану Душану 6. јануара 1346. године, налази се попис бенедиктинских манастира и настамби на подручју Бококоторског залива, о чијем се постојању и деловању средином 14. века сачувао тек магловити спомен³¹. Том приликом поменут је Свети Петар Градачки, чија је повест веома занимљива са становишта прожимања бенедиктинских и василијанских традиција. Свети Петар се налазио на узвишењу Градац (око 145 m надморске висине), у атару села Богдашићи на југозападној страни Врмца, на истом месту на коме се данас уздиже католичка црква св. Петра. На унутрашњој страни јужног зида постојеће цркве, на око 1,5 m удаљености од капеле, постоји латински натпис о мајстору Регулусу који је градио клаустар. Јован Ковачевић је, према морфологији слова, натпис датовао у 11. столеће³². На прочељу цркве св. Петра налази се ћирилски натпис зетског епископа Неофита у коме он вели да је у име Свете Тројице, Пресвете Богородице и Светих апостола саградио дотични храм у области св. Михаила у *дане благочастивога и богомдржавнога и светородног господина краља Стефана Уроша, сина Првовенчаног краља Стефана, унука св. Симеона Немање*. Натпис је датиран 6777., тј. 1269. годином према хришћанској ери³³. Пада у очи да епископ Неофит није навео коме је храм посвећен, вероватно стога што се радило о добро познатој цркви св. Петра, али је нагласио да се она налази у *области св. Михаила*, тј. у непосредној близини његовог епископског седишта. Данас се сматра поуздано утврђеним да су

29 *Ljetopis popa Dukljanina*, 85–86; *Gesta regum Sclavorum I*, 138–141.

30 Острво је носило и назив Стратиоти по лаким коњаницима у служби Млетачке републике регрутованим махом на подручју Грчке и Албаније. Њихов превасходни задатак био је надзор над обалама и борба против гусара.

31 Theiner 1863, 215; Smičiklas 1913, 179–180 (№ 134).

32 Kovačević 1973, 50.

33 Стојановић 1982², 11 (№ 23).

натписи мајстора Регулуса и епископа Неофита *in situ*, премда се свакако не налазе на позицијама на којима су били оригинално постављени. Сумарна археолошка истраживања вршена 1981. године у организацији Музеја у Тивту показала су да се остаци Неофитове цркве налазе на дубини од 80 cm до 1 m, те да би бенедиктински манастир и Регулусов клаустар требало тражити испод тог слоја³⁴. Колико нам је познато, накнадна истраживања на том локалитету нису предузимана. На основу расположиве грађе и материјалних остатака може се извести поуздан закључак да се на брду Градац у периоду 10–12. века налазио бенедиктински манастир са клаустром скромних димензија намењен малом броју монаха. У новије време забележена је традиција према којој су се имања *старих фратара* налазила између речице Градиошнице и сеоског пута³⁵.

У наведеном писму Климент VI наводи и две бенедиктинске настамбе на Луштици – Светог Николу *de Petraniza* и Светог Луку *de Chertale*, којима је то једини помен у писаним изворима³⁶. Петровина у Доброти и Радованићи на Луштици су нека од места које је старија наука повезивала са Светим Петром Петраничким³⁷. На локалитету Пристрианица у Радованићима и данас се уздиже црква крстообразне основе посвећена св. Николи, за коју локално предање вели да је саграђена 1117. године³⁸. У новије време Илија Пушић је на локалитету Петриница у Маровићима, такође на Луштици, пронашао остатке архитектуре и пластике који припадају 10/11. столећу, тако да данас преовладава мишљење да се Свети Никола Петранички налазио баш на том месту³⁹. Сматра се да се Свети Лука налазио у Кртолима на локалитету Гошић, где је касније подигнута православна црква. Недалеко од тог места пронађени су остаци средњовековне некрополе. Локално предање везивало је постанак бенедиктинског манастира за 12. столеће⁴⁰, што је сразмерно касно и не одговара утврђеним историјским чињеницама о присуству бенедиктинаца на подручју Тиватског залива.

У католичкој цркви св. Петра Апостола у Бијелој пронађено је више занимљивих налаза, који указују да је на приближно истој локацији постојала много старија сакрална грађевина. У питању су два комада црквеног намештаја украшена крстовима, по свој прилици *oblationarium* (протхесис), на који су верници приносили дарове, преваходно хлеб и вино, и писцина која је свештеницима служила за прање руку и светих сасуда. Међу тим старинама налази се и фрагмент натписа са некадашњег циборијума, који би се могао датовати у почетак 9. века. У њему се помиње извесни епископ Јован⁴¹. Петар Шеровић и други аутори сматрали су да се бенедиктински манастир *Sancti Petri de Campo*, поменут у писму Климента VI, од 6. јануара 1346. године⁴², налазио управо у Бијелој, будући да се у изворима уз њега понекад наводи топоним *in Alba*, односно *in Albis*. Поред тога, црква св. Петра Апостола подигнута је на заравњеном терену, тј. у пољу које је за географске услове

34 Milošević 2003, 398, 400–402, 404–405.

35 Ostojić 1964, 497.

36 Theiner 1863, 215; Smičiklas 1913, 179–180 (№ 134).

37 Ostojić 1964, 495.

38 Martinović 2002, 439.

39 Milošević 2003, 403 n. 18.

40 Ostojić 1964, 494.

41 Шеровић 1965–1966, 173–177. Поменути епископ је вероватно истоветна личност са которским епископом Јованом који је управљо которском дијецезом у тренутку преноса моштију св. Трифуна 13. јануара 809. године, Митровић 2010, 240. са прегледом старије литературе.

42 Theiner 1863, 215; Smičiklas 1913, 179–180 (№ 134).

Боке которске прилично пространо, тако да се атрибут од *Поља* може сматрати прикладним⁴³. Верује се да је овај манастир настрадао за време монголског упада у приморске крајеве 1242. године⁴⁴. Постоји схватање према коме Свети Петар *de Campo*, поменут у писму Климента VI, представља познати манастир код села Чичева у близини Требиња и да са Боком которском нема никакве везе⁴⁵. Мишљења смо да се Свети Петар у Пољу свакако налазио у Приморју, као и преосталих седам бенедиктинских опатија које наводи папа Климент VI. У противном не би било никаквих аргумената да се овај манастир везује за которског епископа. Уколико је тачна претпоставка да се ради о Бијелој, Свети Петар је био скромних димензија и намењен малом броју монаха, тако да је извесно запустео већ у освит 12. столећа, дакако много пре монголске инвазије.

На супротном крају теснаца Вериге, на острву испред потоњег насеља Пераст, бенедиктинци су подигли опатију посвећену св. Ђорђу. Према се у писаним изворима први пут помиње у исправи о посвећењу которске катедрале св. Трипуна од 19. јуна 1166. године, када је међу присутним званичницима наведен и *Johannes Abbas Sancti Georgii*, овај манастир је, по свој прилици, подигнут много раније, вероватно још у 10. веку⁴⁶. У више пута помињаном писму Климента VI наведена су још два бенедиктинка манастира⁴⁷. Први од њих је Свети Марко *de Pinita*. Према мишљењу Ива Стјепчевића, налазио се у Тивту на локалитету који се у которској архивској грађи јавља у облику *ad Pinitam*⁴⁸. Подручје Тивта било је погодно за насељавање бенедиктинаца, на појединим местима пронађени су остаци плетерне пластике који припадају периоду 9–11. столећа, али поузданих доказа о постојању манастира још увек нема. Друга је опатија Света Марија *de Resson*, за коју се веровало да се налазила у Рисну⁴⁹. Почев од 70-их година прошлог столећа, у неколико кампања вршена су археолошка истраживања у месту Росе на полуострву Луштици насупрот Херцег Новом, где су откривени остаци прероманичке цркве која се приближно може датовати у 10. или 11. столеће⁵⁰. Илија Пушић био је мишљења да пронађени остаци припадају цркви бенедиктинског манастира св. Марије *de Resson*⁵¹, док је Михаило Милинковић у том погледу с правом уздржан будући да за сада нису откривени пратећи објекти који би могли да потврде да се ради о манастирском комплексу. Како археолошка истраживања нису обухватила шири простор око цркве⁵², не би требало одбацити могућност да се испод земље налазе

43 Шеровић 1925, 151–156; Ostojić 1964, 492.

44 Ostojić 1964, 494.

45 Поп Дукљанин *monasterium sancti Petri de Campo* помиње *in Tribuniam regionem* као гробну цркву дукљанског краља Радослава, који се у Травунију склонио пошто га је са престола збацио Бодин, *Ljetopis pora Dukljanina*, 95–96; *Gesta regum Sclavorum I*, ed. Д. Кунчер, 162–163. Остаци цркве св. Петра у Чичеву су крстообразне основе са нартексом и два звоника и веома подсећају на архитектуру бенедиктинских цркава, *Историја Црне Горе I*, 436 (Ј. Ковачевић); Поповић 1972–1973, 311–338.

46 Farlati 1800, 433; Smičiklas 1904, 102 (№ 98). Cf. Butorac 1999², 10.

47 Theiner 1863, 215; Smičiklas 1913, 179–180 (№ 134).

48 Stjepčević 2003², 112 n. 18.

49 Црква св. Марије у Рисну се у више наврата помиње у судско-нотарским списима которског архива, Ostojić 1964, 494.

50 Милинковић 1997, 172–179 са старијом литературом.

51 Pušić 1977, 125.

52 Усмено саопштење проф. др Михаила Милинковића, коме се овом приликом срдечно захваљујем на пруженој помоћи.

остаци клауистра и других просторија намењених становању и привређивању монашке заједнице. Бенедиктинска опатија св. Марије је по свој прилици постојала негде на подручју Бококоторског залива, али њена прецизна локација још увек није утврђена.

Срећну околност представља датост да су закључци до којих су довела археолошка истраживања у сагласју са подацима које пружају ретка писана сведочанства, а тичу се тренутка у коме је дошло до напуштања превлачког манастира и његовог постепеног урушавања. Према познатој исправи из 1124. године, којом су которски епископ Урзације, приор Мело и четрнаесторица *seniores даривали Томбу Светог Анђела цркви св. Трифуна од врха до морске обале и од морске обале до врха брда*, на Превлаци осим которске општине није било других баштиника с изузетком четири или пет парцела у области Светог Вићентија⁵³. Неколико дана касније, епископ Урзације и приор Мело са још деветорицом угледних которских племића кренули су на барци у обилазак Превлаке како би лично стекли увид у тамошње прилике. Опловивши полуострво целом дужином установили су да на њему постоје само четири приватне парцеле засађене виновом лозом, чији су власници били Јон де Сола, Силвестар де Марцо, *они де Дацо и једна Брислина*, после чега су једногласно закључили да *цела Томба од врха на доле припада Светом Анђелу*⁵⁴. Управо у то време започета је изградња катедралне цркве св. Трифуна. Даривање земљишта у власништву которске комуне био је један од начина на који је финансиран замашни градитељски подухват⁵⁵. Поменуте исправе показују да је од тренутка када су се бенедиктинци повукли са Превлаке, па до средине 20-их година 12. века прошло неколико деценија током којих је простор, што га је некада запремао манастирски комплекс, претворен у приватна имања засађена виноградима. Могуће да су власници дотичне парцеле откупили од комуне или су у њихов посед дошли на неки други начин. Ништа не указује да се радило о насилном преузимању некадашњих манастирских поседа. Остаци црквеног здања налазили су се сасвим извесно у делу полуострва који је припадао которској општини. Црква је брзо пропала, превасходно стога што је кровна конструкција била начињена од дрвета⁵⁶. У другој половини 11., најкасније почетком 12. столећа, бенедиктинци су напустили и остале настамбе на подручју Тиватског залива.

Свети Петар de Suranna

Приликом археолошких ископавања на терену уз корито потока Шурањ, недалеко од јужних градских врата и врела Гурдић, на путу који је од памтивека водио према Шкаљарима, пронађени су 1956. године остаци позноантичке грађевине подигнуте над некрополом која је у непознато време страдала у пожару. На истом месту касније је сазидана тробродна базилика са ширим централним и ужим бочним бродовима, који су се на истоку завршавали трима апсидама полукружног облика, с тим да је средња апсида са спољне стране имала правоугаони облик. Грађевина је

53 „donamus Tumbam Sancti Angeli ad ecclesiam Sancti Trifonis uidelicet a Uertice usque ad litus maris, et a litore maris usque ad Uerticem montis“. Према ранијем читању израз *Uertice* тумачен је као назив локалитета *Vaize, Vaice, Farlati* 1800, 433; *Smičiklas* 1904, 38 (№ 37). Овом приликом коришћено је ново издање исправе приређено на основу најстаријег познатог преписа који се чува у тзв. *Которском зборнику* данас у Санкт-Петербургу, Синдик 2004, 127–128, 131.

54 Синдик 2004, 129–130, 132.

55 Митровић 2010, 256–257.

56 О бенедиктинским традицијама на Превлаци још v. Stjerčević 2003², 111–113.

зидана од грубо ломљеног и слабо тесаног камена какав се може наћи у околини Котора, са додатком средњезрнастог малтера, креча и иситњене опеке. У касније време цркви су придодате две капелице са јужне и северне стране. Оно што пада у очи јесте постојање дренажног система који је служио за одвођење подземних вода. Врело Шурањ постаје посебно јако за време кишних дана, а црквеном здању претило је и море. Подземне воде су готово непрестано поткопавале темеље, тако да се са много оправданих разлога може претпоставити да је немогућност борбе са стихијом представљала главни разлог за напуштање сакралног здања и његово препуштање неумитној судбини. Павле Мијовић није имао двојбе да су археолози наишли на остатке манастирског комплекса Светог Петра на Шурању, подигнутог недуго након сараценског напада на Котор 840/1. године⁵⁷.

Приликом освећења катедрале св. Трипуна 19. јуна 1166. године био је присутан и Петар, опат Светог Петра⁵⁸. По свој прилици радило се о опату бенедиктинског манастира на Шурању. Свети Петар се крајем 20-их година 13. века помиње и у једном наративном извору. У питању је лекција о преносу *славне главе* из бревијара катедралне цркве чији је аутор которски епископ Власије (1221–1239). Кренувши из Цариграда, идући преко Драча и Улциња, трговац Матија Бонаша одлучио је да драгоцену реликвију, главу градског патрона, пре коначног уласка у Котор на један дан изложи у цркви св. Петра *prope civitatem*. Свечана процесија на челу са епископом Власијем запутила се до Светог Петра како би преузела реликвију, која је потом уз певање химни и похвала свецу заштитнику положена на главни олтар катедралне цркве да би је верници целивали. Према овом извору пренос *славне главе* одиграо се 18. новембра 1227. године⁵⁹. Ови подаци сведоче о угледу који је манастир св. Петра још од раније уживао међу свештенством и верницима Которске епископије. Такође, упућују на закључак да је манастир представљао неку врсту успутне станице на путу према Котору.

Манастир св. Петра на Шурању помиње се више пута у најстаријим судско-нотарским књигама. У првој половини 14. столећа манастир је био солидног имовинског стања, располагао је готовим новцем тако да је у једном тренутку постао кредитор которске општине, као и земљиштем на ширем подручју данашњег Тивта које се у његовом поседу налазило од давнина.⁶⁰ На његовом челу налазио се *dompnus Petrus, abbas et rector ecclesie sancti Petri de Surana*. Петар је, заправо, био парох манастирске цркве која се управо тих деценија све више претварала у обичну парохијску цркву, што наравно не искључује могућност да су ретки бенедиктинци ту још увек проналазили уточиште, као што је то био случај са Светим Ђорђем код Пераста.

Которска општина донела је 1364. године одлуку да се на годину дана изабере по двојица племића који би обављали дужност прокуратора манастира на подручју града и дистрикта. Њихов задатак био би да се старају о свему што је на корист дотичним манастирима. Том приликом понаособ су поменути Свети Ђорђе од Залива, Света Клара Которска и Свети Петар *de Surana*. Племићу, који би одбио да се

57 Мијовић 1962–1963, 27–47.

58 Smičiklas 1904, 102 (№ 98).

59 Farlati 1800, 437–438. О другој транслацији моштију св. Трифуна са прегледом извора и старије литературе v. Митровић 2010, 245–247.

60 *Monumenta Catarensis I*, 41 (№ 66); *Monumenta Catarensis II*, 322 (№ 1247), 325 (№ 1261); 349 (№ 1372).

прихвати дужности, претила је казна у износу од 25 иперпера⁶¹. Одлука которских већа недвосмислено сведочи о томе да је Свети Петар на Шурању у то време још увек сматран манастиром.

San Piero asuragna се у писаним изворима последњи пут помиње 1503. године, у тестаменту племића Василија Драго, који је изразио жељу да се у тој цркви служе мисе за покој његове душе. У том тренутку Свети Петар је сасвим извесно представљао обичну парохијску цркву⁶².

Свети Михаило Которски

Међу опатима који су присуствовали освећењу Светог Трипуна 19. јуна 1166. године налазио се и Петар, *abbas sancti Michahelis Catarensis*⁶³. Пошто је сасвим извесно да поменути Петар није био опат Светог Михаила на Превлаци, будући да у том манастиру бенедиктинаца није било већ готово читаво столеће, помишљало се на могућност да је у питању била опатија исте посвете која се налазила у самом граду. Иван Остојић одбацио је ову претпоставку сматрајући да је у непосредној околини Котора већ постојало неколико репрезентативних бенедиктинских мушких манастира попут Светог Ђорђа и Светог Петра на Шурању, те да је дотични Петар заправо био ректор Светог Михаила, једне од најстаријих градских цркава, који је према обичају називан и опатом⁶⁴.

Архитектонска и археолошка истраживања Светог Михаила вршена 1982. и 1983. године показала су да се на месту цркве подигнуте у 14. веку налазила сакрална грађевина далеко већих размера која је имала пет попречних травеја. Вероватно је у питању била тробродна прероманичка базилика подигнута у 9/10. веку, чији су темељи откривени на 1,6 m дубине у односу на ниво постојеће цркве. Такође, у апсиди и на источном зиду првобитне цркве наишло се на фрагменте живописа који приказује низ светитеља у орнату. Пронађени су остаци камене олтарске преграде, четвртастог стубића који је придржавао првобитну свету трпезу, синтронона, као и фрагменти натписа, што све потиче из зрелог прероманичког периода. Има индикација да се кроз јужна врата улазило у веће двориште са комплексом манастирских зграда. Првобитна црква св. Михаила вероватно је постојала до средине 14. века, када је порушена у неком од јачих земљотреса. На њеном месту подигнута је црква која постоји и данас⁶⁵.

Нема двојбе да су пронађени остаци старије сакралне грађевине припадали бенедиктинској опатији св. Михаила поменутој у исправи о освећењу катедралне цркве. Ово је једини бенедиктински мушки манастир који се налазио унутар которских зидина. Бенедиктинци су се ретко настањивали у градовима, будући да овај монашки ред у начелу није показивао много склоности ка урбаном начину живота. Поред тога, простор који им је стајао на располагању унутар бедема морао је по природи ствари бити скучен, што је одударало од основних концепција организације манастирског комплекса. Свети Михаило је, по свој прилици, запустео још током 13. столећа, док је његов храм претворен у парохијску цркву о чему имамо јасних сведочанстава у најстаријим судско-нотарским књигама које помињу

61 *Statuta Cathari*, 11–12 (cap. 18).

62 IAK SN XXIII, 553. О Светом Петру још v. Stjepčević 2003², 71; Ostojić 1964, 498–499.

63 Smičiklas 1904, 102 (№ 98).

64 Ostojić 1964, 499–500.

65 Čubrović 1983–1984, 151–159; Мартиновић 1995, 71–74.

презвитера Јована – *dompnus Iohannes, abbas et rector ecclesie sancti Michaelis de Cataro*. У време које покривају прве две судско-нотарске књиге (1326–1337) црква св. Михаила поседовала је земљишта, винограде и воћњаке у Могоришу, Тивту, Бобовишту испод Поповог брда, Корвешу, Јакиндолу, Прчњу, подно Кавча, *in Casestre, in Belille*⁶⁶. Како су се готово сви побројани локалитети налазили на подручју првобитног градског дистрикта не треба искључити могућност да су нека од поменутих имања наслеђена баш из времена византијске управе⁶⁷.

Не постоје сачувани писани трагови о деловању бенедиктинаца у Котору за време византијске владавине, али се на основу онога што је познато о овом реду, превасходно у јужној Италији и Далмацији, али и у другим деловима Европе, могу *per analogiam* извести одређени закључци. На првом месту, њихови мисионарски подухвати се нису завршавали чином покрштавања појединаца и мањих или већих скупина, већ су подразумевали систематско деловање међу новопокрштенима са циљем да они здушно прихвате нове обрасце мишљења и животне навике у складу са хришћанском вером. Стога су бенедиктинци практиковали мисионарски рад докле год је за тако нечим у једној средини постојала реална потреба. Премда савремена историографија обично полази од става да је св. Бенедикт Нурсијски од монаха захтевао тек елементарну писменост⁶⁸, ова датост, ипак, прејудуцира постојање скрипторијума, библиотеке и архива у оквиру манастирског комплекса. Бенедиктинци су се истицали својом ученошћу, прилежним радом на чувању и умножавању богослужбених књига и хришћанских писаца, али и аутора класичне старине, као и оригиналним књижевним и уметничким стваралаштвом⁶⁹. Плод вишедеценијских напора у том смислу представља *scriptura beneventana*, минускулно писмо уобличено у Монтекасину крајем 8. века⁷⁰. Поред тога, бенедиктинци су се бавили просветном делатношћу, при њиховим опатијама постојале су школе не само за облате и друге клерике, већ и за племићке синове који су након завршетка школовања намеравали да се посвете породичним обавезама и чисто световним занимањима⁷¹.

Стога је оправдано претпоставити да су и которски бенедиктинци на начин и у мери у којој се то могло развијали наведене делатности. Свети Михаило Превлачки чинио је велики манастирски комплекс у оквиру кога је можда постојала школа намењена монашком и свештеничком подмлатку. Такође, не би требало одбацити могућност да су се бенедиктинци који су деловали у Котору бавили описмењавањем синова патрицијата. При поменутих манастирима свакако су постојале барем приручне библиотеке и архиви у којима су чувани документи од виталног значаја за нормално функционисање заједнице. Део тих списа и докумената вероватно је био писан беневентаном. У архивској збирци *Miscellanea* у поседу Фрањевачке библиотеке у Котору чува се неколико фрагмената писаних беневентаном из 10. или 11. века, али они нису били подвргнути озбиљнијим палеографским и текстолошким анализама, тако да засада није могуће рећи да ли евентуално потичу из неког од бенедиктинских манастира на ширем подручју Котора⁷². Јосип Ђелчић, истина не

66 *Monumenta Catarensia I*, 63 (№ 142), 67 (№ 154), 82-83 (№ 204), 141 (№ 382), 229-230 (№ 651), 232 (№ 657), 235 (№ 666), 288 (№ 837), 432 (№ 1306); *Monumenta Catarensia II*, 139 (№ 558), 191 (№ 769), 193 (№ 777), 276 (№ 1067).

67 Антоновић 2003, 199–209. О подручју Которске епископије v. Mitrović 2007, 31–37.

68 Kovačić 2010, 100.

69 Ostojić 1963, 151–154.

70 Novak 1920; Novak 1980², 155–163.

71 О манастирским школама у Европи у периоду од 850. до 1100. године v. Линч 1999, 121–122.

72 Antović 2004, 288.

наводећи извор, помиње извесног Гргура, бенедиктинца из Светог Ђорђа, који је 1102. године завршио писање књиге једноставно дефинисане као *codice teologico*⁷³. Бенедиктинци су велику пажњу поклањали мануелном раду, тако да су развијали извесне типове пословања који су често доприносили привредној афирмацији читавих подручја⁷⁴. Постоји обиље сведочанстава о привредним активностима и солидном материјалном положају бенедиктинских опатија у крајевима између Котора и Љеша под српском и млетачком влашћу, стога нема места сумњи да су темељи манастирске економије ударени током првих векова присуства бенедиктинаца на овим просторима, тј. у доба византијске управе.

О великом угледу бенедиктинског монаштва у византијском Котору сведочи присуство неколицине опата на свечаности освећења катедралне цркве св. Трипуна, која је одржана 19. јуна 1166. године. На трима олтарима новоподигнутог храма служили су поред которског Мајона још тројица епископа, албански Лазар, дривастјски Мартин и улцињски Јован, уз саслужење чак осморице настојника бенедиктинских опатија. Поред которских бенедиктинаца – Петра, опата Светог Михаила, Петра, опата Светог Петра, и Јована, опата Светог Ђорђа, били су присутни и Михаило, опат (архимандрит) Светог Јована у Штоју крај Дриваста, Петар, опат (архимандрит) Светих Срђа и Вакха на Бојани, Јован, опат Светог Спаса Барског, Трифун, опат Свете Марије Будванске, и Ђорђе, опат Светог Спаса Албанског. Свечаности су присуствовали и представници световних власти кир Изанак, дукс Далмације и Дукље, которски приор Вита, приор арбански Андрија и изабрани свачки епископ Петар⁷⁵. Ово је уједно и последњи помен о присуству представника византијске власти у Котору. Непуне две деценије касније град се већ налазио под влашћу рашког великог жупана Стефана Немање.

Као што је већ истакнуто, бенедиктинци су отишли са Превлаке негде у другој половини 11. столећа. Материјални остаци сведоче да није било насиља, те да је превлачки комплекс у неком тренутку једноставно напуштен и препуштен зубу времена. Прецизан одговор на питање које се само од себе намеће немогуће је дати с обзиром на недостатак писаних сведочанстава и оскудност археолошких истраживања, што нас ипак не спречава да претпоставимо да су бенедиктинци Тиватски залив напустили на позив дукљанских владара. У другој половини 11. столећа њихова историјска мисија на том подручју била је довршена, становништво је већ увелико било христијанизовано и под све јачим утицајем Которске епископије. На другој страни, подршка бенедиктинског монаштва, свакако, била је од велике користи дукљанским владарима у време оснивања Барске архиепископије. Почев од краја 11. века ред св. Бенедикта бележи стагнацију, потом опадање у самој јужној Италији, тако да се у начелу није могао очекивати већи прилив монаха из прекоморских крајева, премда су узајамне везе постојале и знатно касније. Пресељавање мањих и већих монашких скупина у зависности од актуелних околности и потреба представља константу у историји бенедиктинског реда, посебно када су у питању јужноиталијанске области, што упућује на закључак да се нешто слично могло догађати и на простору између Котора и Љеша. Напоследку, можда су управо вишестолетне бенедиктинске традиције, заједно са актуелним политичким и привредним разлозима, допринеле да которски епископ у време сукоба између дубровачког и барског архиепископа донесе одлуку о ступању под јурисдикцију архиепископије у Барију⁷⁶.

73 Gelcich 1880, 196.

74 *Redovnička pravila*, 275–277 (cap. 31, 32, 33, 34), 284–285 (cap. 48), 289 (cap. 57).

75 Farlati 1800, 433; Smičiklas 1904, 102 (№ 98).

76 Најранији помен которског епископа у својству суфрагана баријског архиепископа, који не

Када је Сава Немањић 1220. године основао Зетску епископију за њено седиште изабрао је некадашњу бенедиктинску опатију св. Михаила на Превлаци⁷⁷. Древна манастирска црква, чија посвета није промењена, обновљена је, начињени су бочни контрафори како би здање издржало терет нове кровне конструкције са куполом, очишћена је костурница и осликана унутрашњост храма. Занимљиво да нови манастирски комплекс, премда седиште епископије, од 1346. године – митрополије, није био нарочито репрезентативан, нити намењен великом броју монаха⁷⁸. Светог Петра Градачког, који је, такође, већ неко време био напуштен, преузео је око 1269. године зетски епископ Неофит. Он је по свој прилици постојећу цркву само преуредио додавши трансепт са правоугаоним певницама чиме је она попримила одлике рашког стила, док је унутрашњост храма живописана⁷⁹. Зетски епископи су радо боравили при Светом Петру Градачком, будући да се у которској архивској грађи повремено јављају са атрибутом *de Graze*. Тако се 1399. године помиње *domini episcopi de Graze in contrata sancte Marie Magdalene* у Котору⁸⁰. Давно напуштене бенедиктинске настамбе на Луштици постале су део Светомихољске метохије, тако да су претворене у православне парохијске храмове⁸¹. Свети Петар у Бијелој остао је у надлежности католичког свештенства. Свети Петар на Шурању и Свети Михаило у граду временом су претворени у парохијске цркве. Једини бенедиктински манастир у Которској епископији, који је као такав успео да се одржи све до у освит новог доба, био је Свети Ђорђе испред Пераста. Томе је погодовала околност да је которска комуна уживала патронатско право над њим почев од 1247. године када је епископ Деодат, на молбу капитола Светог Трипуна, општинских органа и опата Ђорђа, дана 12. септембра осветио манастирску цркву *на хвалу Богу и славу Марији и светим мученицима Абдону и Сенену*, чије мошти ту почивају, у време папе Иноћентија IV и краља Уроша I⁸².

Присуство православног монаштва на Превлаци потпуно је истиснуло бенедиктинске традиције, које су макар у виду магловитог сећања протканог примесама легендарног, свакако постојале у тренутку обнове Светог Михаила око 1220. године⁸³. Которско свештенство чувало је успомену на присуство и делатност бенедиктинаца, писмено уобличену у представкама које је которска делегација поднела на разматрање Клименту VI крајем 1345. и почетком 1346. године. Разлози боравка ове делегације на папском двору у Авињону тицали су се актуелних претензија которског епископа, који је настојао да добије званичну потврду јурисдикције над католичким парохијама у унутрашњости српске државе. У том погледу позивање на запустеле манастире реда св. Бенедикта, који су тобоже у неко неодређено време отргнути од которског епископа, представљало је добар аргумент у преговорима са папом који није имао баш најјасније представе о збивањима и црквеним приликама у Душановој држави⁸⁴. Занимљиво да је стотинак година касније сећање на бенедиктинце већ сасвим ишчезло, што се добро види на примеру Светог Петра Градачког. Которско свештенство на челу са епископом

подлеже сумњи, налази се у були папе Александра III од 28. јуна 1172. године. О овом питању детаљно v. Mitrović 2007, 17–20.

77 Јанковић 1979, 73–84; Јанковић 1985, 31–32. Cf. Stjepčević 2003², 114–121.

78 Усмено саопштење мр Младена Загарчанина.

79 Ђурић 1985, 26–40.

80 Stjepčević 2003², 323 n. 34.

81 О Светомихољској метохији v. Stjepčević 2003², 114–121; Синдик 1950, 145–146; Божић 1979, 40–57; Антоновић 2003, 203–205.

82 Farlati 1800, 439; Smičiklas 1906, 326–327 (№ 289).

83 Cf. Радовић 1997, 271–278.

84 Theiner 1863, 215; Smičiklas 1913, 179–180 (№ 134). О тој теми детаљно v. Митровић 2011, 300–302.

Млечаниним, доминиканцем Бернардом из Пјеве ди Сако, имало је свест о томе да је поменута црква некада припадала Которској епископији и да се у њој служило по латинском обреду, али се ови факти ни на који начин нису доводили у везу са бенедиктинским наслеђем⁸⁵.

Литература

Antović, J., *Fondovi i zbirke crkvenih arhiva i biblioteka u Crnoj Gori*, Crkveni arhivi & biblioteke. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije održane u Kotoru 17–18. aprila 2002. godine, Kotor 2004, 287–322.

Антоновић, М. - *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Историјски институт САНУ. Посебна издања, књ. 39, Београд 2003.

Антоновић, М. - *Наративни извори за историју Европе. Средњи век*, Утопија, Београд 2007.

Badurina, A. – *Uloga samostana u urbanizaciji jadranske obale*, Peristil 21 (1978) 131–134.

Божић, И. – *Село Богдашићи у средњем веку*, Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 37–82.

Butorac, P. - *Opatija sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast 1999².

Василиадис, П. Д. - *Исток и запад: патријарховање св. Фотија Цариградског*, Хришћанска мисао, Београд 2003.

Византијски извори за историју народа Југославије II, прир. Б. Ферјанчић, Византолошки институт САНУ књ. 7, Београд 1959.

Gattola, E. - *Historia abbatae Cassinensis*, Venetiis 1733.

Gelcich, G., *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880.

Gesta regum Sclavorum I, ed. Д. Кунчер, Историјски институт – Манастир Острог, Извори за српску историју књ. 7, Латински извори књ. 1, Београд 2009.

Gobry, I. - *L'Europa di Cluny. Riforme monastiche e società d'Occidente (secoli VIII-XI)*, Città Nuova, Roma 1999 (prevod na italijanski dela *Les moines en Occident – IV. De saint Benoît d'Aniane à saint Bruno (750–1100) – Le temps des réformes*).

Goldstein, I. - *Bizant na Jadranu od Justinijana I do Bazilija I*, Latina et Graeca, Zagreb 1992.

Ђурић, В. - *Црква Св. Петра у Богдашићу и њене фреске*, Зограф 16 (1985) 26–40.

Elijade, M. – *Sveto i profano priroda religije*, Alnari – Tabernakl, Beograd 2004.

Живковић, Т. - *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Историјски институт САНУ. Посебна издања књ. 45, Београд 2004.

Историја Црне Горе I, Титоград 1967.

Istorijski arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi, knj. XXIII (1503–1504).

Јанковић, М. - *Епископије српске цркве 1220. године*, Зборник радова са међународног научног скупа „Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање“ одржаног у Београду децембра 1976, Београд 1979, 73–84.

Јанковић, М. - *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.

Калић, Ј. - *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, 27–53.

⁸⁵ Mitrović 2007, 168–171.

Ковачевић, Ј. - *Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске II*, Споменик САН 105 (1956) 1–11.

Kovačević, J. - *Srednjovekovni latinski natpisi u Boki Kotorskoj*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности 5 (1973) 35–52.

Kovačić, S. - *Sveti Benedikt i njegovo djelo u crkvi i hrvatskome narodu*, Benediktinci na području Dubrovačke nadbiskupije, Dubrovačka biskupija, Dubrovnik 2010, 97–112.

Кораћ, В. - *Остаци манастира св. Арханђела Михаила на Превлаци*, Старице 51 (2001) 135–170.

Kostrenčić, M. - *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I*, JAZU, Zagrabiae 1967.

Leonis Marsicani et Petri Diaconi Chronica monasterii Casienensis, MGH VII, Hannoverae 1846.

Линч, Ц. Х., *Историја средњовековне цркве*, Слио, Београд 1999.

Ljetopis pora Dukljanina, ed. V. Mošin, Matica hrvatska, Zagreb 1950.

Максимовић, Љ. - *Покрштавање Срба и Хрвата*, Зборник радова Византолошког института 35 (1996) 155–174.

Мартиновић, Ј. - *Сто которских драгуља*, Ободско слово, Ријека Црнојевића 1995.

Martinović, J. - *Kratak osvrt na prevod latinskih tekstova dokumenata u ediciji „Monumenta Montenegrina“*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 50 (2002) 437–443.

Мијовић, П. - *Acruvium – Dekatera – Котор у светлу нових археолошких открића*, Старице 13–14 (1962–1963) 27–47.

Mijović, P. - *O najstarijoj pismenosti Bara*, Iz kulturne prošlosti Bara, Kulturni centar Bar, Bar 1995.

Милинковић, М. - *Росе – Мало Росе, Бока Которска – античко/каснантичко насеље и средњовековна црква*, Гласник Српског археолошког друштва 13 (1997) 167–181.

Milošević, M. - *Sukcesija sakralnih objekata na istoj građevini u Boki Kotorskoj – primjer Bogdašića*, Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća, Equilibrium – CID, Beograd – Podgorica 2003, 398–411.

Mitrović, K. - *Mletački episkopi Kotora (1420–1513)*, Уторија, Београд 2007.

Митровић, К. - *Култ светог Трифуна у средњовековном Котору*, Древнохришћанско и светосавско наслеђе у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа одржаног у манастиру Михољска Превлака 17. јануара 2010, Светигора – Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Цетиње – Београд 2010, 236–277.

Митровић, К. - *Сукоб барског архиепископа и которског епископа око јурисдикције над католичким парохијама у средњовековној Србији*, Споменица академика Симе Тирковића, Историјски институт. Зборник радова, књ. 25, Београд 2011, 289–305.

Monumenta Catarensia. Liber notariorum catarensium I ab anno 1326–1335, ed. A. Mayer, JAZU, Zagrabiae 1951; *Monumenta Catarensia. Liber notariorum catarensium II annorum 1329, 1332–1337*, ed. A. Mayer, JAZU, Zagrabiae 1981.

Novak, V. - *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb 1920.

Novak, V., *Latinska paleografija*, Naučna knjiga, Beograd 1980².

Ostojić, I. - *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima I. Opći povijesno-kulturni osvrt*, Benediktinski priorat TKON, Split 1963.

Ostojić, I. - *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima II. Benediktinci u Dalmaciji*, Benediktinski priorat TKON, Split 1964.

Острогорски, Г. - *Историја Византије*, СКЗ, Београд 1959.

Piemontese, G. - *San Michele e il suo santuario. Via sacra Langobardorum*, Bastogi, Foggia 1999.

Писци средњовјековног латинитета, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, прир. Д. Синдик, Г. Томовић, Обод, Цетиње 1996.

Popović, M. - *Manastir svetog Petra de Campo*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 27–28 (1972–1973) 311–338.

Pušić, I. - *Rose in the Early Middle Ages*, Balcanoslavica 6 (1977) 117–130.

Радовић, А. - *Бенедиктинска и светосавска традиција у Приморју*, Црква св. Луке кроз вјекове. Зборник радова са научног скупа одржаног 20–22. октобра 1995. године у Котору поводом 800-годишњице цркве светог Луке, Котор 1997, 271–278.

Redovnička pravila, priredio H. Borak, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985.

Синдик, И. - *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Историјски институт САНУ. Посебна издања, књ. 1, Београд 1950.

Синдик, И. - *Прилози топономастици Боке Которске*, Историјски часопис 5 (1954–1955) 111–116.

Синдик, Д. - *Превлака 1124. и 1181. године*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности 24 (2004) 127–133.

Smičiklas, T. - *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II, IV, XI*, JAZU, Zagrabiae 1904, 1906, 1913.

Станковић, В. - *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Византолошки институт САНУ. Посебна издања књ. 28, Београд 2003.

Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616.

Stjepčević, I. - *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Gospa od Škrpjela, Perast 2003².

Стојановић, Љ. - *Стари српски записи и натписи I*, САНУ - Народна библиотека Србије – Матица српска, Београд 1982².

Storia del cristianesimo. Il medioevo, a cura di G. Filoramo e D. Menozzi, Editori Laterza, Roma-Bari 2001.

Theiner, A. - *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia I*, Romae 1863.

Farlati, D. - *Illyricum sacrum VI*, Venetiis 1800.

Ферлуга, Ј. - *Византијска управа у Далмацији*, Византолошки институт САНУ књ. 6, Београд 1957.

Ферлуга, Ј. - *Византијско царство и јужнословенске државе од средине IX до средине X века*, Зборник радова Византолошког института 13 (1971) 75–107.

Ферлуга, Ј. - *Драч и његова област од VII до почетка XIII века*, Глас САНУ 143. Одељење историјских наука књ. 5 (1986) 65–130.

Čubrović, Z. - *Crkva Svetog Mihaila u Kotoru*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 31–32 (1983–1984) 151–159.

Čulić, G. - *Ime – znak života*, Pomorski muzej Crne Gore, Kotor 2009.

Шеровић, П. - *Остаци старог венедиктинског манастира Св. Петра у Бијелој*, у Боки Которској, Старица 3 (1925) 151–156.

Шеровић, П. - *Старине црквице св. Петра у Бијелој у Боки Которској*, Старине Црне Горе 3–4 (1965–1966) 173–177.

Šišić, B. - *Vrtovi benediktinske opatije na otoku Lokrumu*, Anali zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku 39 (2001) 397–426.

Katarina Mitrović

BENEDICTINES IN THE BYZANTINE KOTOR

Starting from the 830s the Benedictines in the south of Italy were exposed to the Saracen and other outlaw attacks leaving their monasteries endangered and looted. The troubles culminated by the conquest of Montecassino in 883. Due to the strengthening of the Byzantine authorities, the circumstances in the eastern Adriatic coast seemed by far more stable and suitable for the life of the monastic communities. Besides, some Slavic population lived in the hinterland of the Byzantine towns and they were slowly penetrating to the coastal areas for more than two centuries. Those people were gradually building up their relation with the Romans from the urban areas. The Slavs were still the worshippers of the old religion or only partly christianised. The conversion of the Balkan Slavs was one of the primary aims of the Byzantine politics. In that aspect the Benedictines posed an excellent choice when it came to the Slavic neighbours of the Byzantine towns on the Adriatic coast. Those were the monks who set up their monasteries in the rural areas close to the main traffic and town centres whose way of living fitted in the mentality and the habits of the agrarian society and they enjoyed the reputation of being successful missionaries. The christianisation of the Slavic people enabled the spread of the cultural models from the Byzantine authority centres, which invoked the strengthening of the ideological positions and firming the factual power. On the other hand, the popes had to view these feats benevolently since the Benedictines almost immaculately contributed to the strengthening of the Roman Church positions in Dalmatia. Therefore, it is no wonder that in the areas southwards from Dubrovnik the Benedictine presence was recorded first in the vicinity of the Byzantine Kotor and in the town itself as well as in the nearby Budva. The existence of the strong Byzantine authority centre supported the missionary activities and establishing the Benedictine order in the borderline districts of Duklja and Travunija, surely under the rule of the Serbian princes. In the early second half of the 11th century the Benedictines left the Tivat bay, where St Michael's Abbey on Prevlaka was the pillar of their gathering. Sava Nemanjić rebuilt this monastery in 1220 and it became the seat of the Zeta bishop. *Metochia sancti Michaelis* included the other Benedictine settlements apart from St Peter's in Bijela of which we do not know when it was turned into a Catholic parish. The monasteries of St Peter and St Michael in Kotor gradually turned into the parish churches. It is conspicuous that the Benedictines abandoned their settlements for no visible reason nor the pressure coming from the outside, so that those were mainly some interior motives difficult to be observed clearly. Thus, the only remaining abbey in the area of the Kotor bishopric was St George's Abbey in front of Perast.

